

DONES I MEDI AMBIENT

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Revistes Catalanes amb Accés Obert

Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor

Luis Ángel Fernández Hermana
Periodista i consultor

Investigadora en física quàntica, va deixar la carrera científica i ha esdevingut una de les veus del món més influents del moviment en defensa del medi ambient. Les seves idees i el seu activisme, que incorpora la no-violència de Gandhi, han inspirat nombrosos moviments socials liderats per dones.

LA
V
I
S

Aigua, llavors i dones; aquest és el tríode sobre el qual s'ha sustentat una de les veus més formidables del moviment ambiental de l'Índia i, de passada, de tot el planeta. Vandana Shiva (nascuda el 5 de novembre de 1952, a Dhera Dun, Uttarakhand, Índia), la científica a qui tothom augurava una prometedora carrera com a investigadora especialitzada en física quàntica, un dia, que potser no recordi gaire bé, va començar a fer-se preguntes les respostes de les quals van anar desfent fils aparentment disperss, uns de trenat cultural, altres de procedència agrícola, altres portadors de tradicions que es perdien en la nit dels temps i que s'havien preservat al si familiar. Però, al final, davant els seus ulls va aparèixer un tapís que no li va agradar gens, on es perfilava amb claredat una imatge de desintegració ecològica, rapinya de coneixements populars, malbaratament de recursos comuns, veus frustrades que clamaven en el desert i, per sobre de tot, una lògica econòmica que sabotjava constantment qualsevol índex d'organització democràtica dels camperols i agricultors del seu país.

Shiva, filla d'un conservador forestal i d'una granjera, no va dir adéu a la ciència, però tampoc va donar l'esquena a una realitat que es trencava en mil bocins, sense que res ni ningú no pogués expressar l'enormitat del desastre que s'estava perpetrant. A partir dels anys setanta, els camperols de l'Amèrica Llatina, de l'Àfrica i, sobretot, del sud-est asiàtic van aprendre aviat que rere certes sigles o denominacions aparentment innòcues s'amagaven perills difícils de discernir o d'eludir: L'Acord General de Comerç i Tarifes (GATT) i la seva Ronda de l'Uruguai, el Banc

Mundial (BM) o el Fons Monetari Internacional (FMI) gaudien llavors d'un llustrós prestigi al món occidental. De fet, eren matèria informativa habitual i necessària en els diaris de color salmó, sobretot *The Financial Times*, i en els suplementos d'economia dels grans mitjans de comunicació. Però, al revés del que succeïa a l'Índia, rares vegades saltaven a les seccions de societat, ni de bon tros a la de successos. A Occident, per què dir-ho d'una altra manera, la vastíssima majoria del que s'anomenava «opinió pública» —o, pitjor, públic entès i il·lustrat— no tenia la més remota idea del que significava, per exemple, l'«ajustament estructural», la política que aplicava el Banc Mundial als programes agrícoles del Tercer Món, finançada per l'FMI i sustentada pel bastiment jurídic del GATT.

Els camperols sí que sabien de què anava l'assumpte, encara que ho van aprendre per la via del pal, no de la pastanaga, valgui la ironia. Aquest ajustament estructural va treure al carrer milions d'agricultors en els tres continents, va provocar moviments de protestes que van arribar fins a les mateixes escalinates del poder, i va regar de sang i desgràcia regions senceres, mentre el Nord, aquest punt cardinal de la geografia socioeconòmica de la nostra era, mirava cap a una altra banda. Davant el vendaval que es refermava com a preludi dels anys de Reagan i Bush, Vandana Shiva va tenir l'oportunitat de refugiar-se al Nord, concretament a la Universitat d'Ontario Occidental, i dedicar-se completament a la ciència, en la qual havia començat a fer algunes contribucions sobre les «variacions ocultes i la no-localització en la teoria quàntica».

Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor
Luis Ángel Fernández Hermana

.....

**L'herència de
Gandhi, encarnada
en les dones que van
assumir aquests
principis, va afegir la
dimensió no violenta
que ha caracteritzat
les iniciatives
promogudes per
Shiva.**

.....

Monocultius de la ment

.....

Però les dones, les llavors i l'aigua van trucar a la seva porta. El Govern li va demanar que participés com a experta en alguns equips que havien d'investigar la sobtada escassetat d'aigua en regions on abans n'hi havia en abundància. Shiva va descobrir que els tres elements estaven indissolublement encadenats, però que, en uns casos, els programes agraris d'ajustament estructural i, en altres, l'entrada en escena de noves forces econòmiques, en particular les corporacions de les llavors i de l'*agrobusiness*, armades de necessitats específiques i de capacitats persuasives irresistibles, estaven alterant radicalment escenaris socials tradicionals sense que s'hagués arbitrat una escapatòria més viable que la desaparició lliça i directa de milions de persones. Shiva va emprendre llavors un camí que la va marcar per a la resta de la seva vida. A l'Institut Indi de Ciència i l'Institut Indi de Gestió de Bangalore va investigar les relacions entre la política científica, la tecnològica i l'ambiental. I el 1982 va obrir les portes de la Fundació per a la Recerca en Ciència, Tecnologia i Ecologia, un laboratori d'idees que des de llavors ha nodrit l'activitat dels moviments ambientals indis i de la Xarxa del Tercer Món, en aquell moment, amb seu a Malàisia.

La força d'aquestes idees residia, sobretot, en el blindatge moral de la protecció del medi ambient i de les persones, sobretot les dones, que han fet aquesta tasca al llarg de segles. Shiva mai no es va aturar en la defensa economicista de grups o pobles, el rescat incondicional d'alguns recursos enfront del primer enemic que se li aparegués en el camí, o la denúncia sistemàtica de la rapinya de forces polítiques o econòmiques superiors. La lògica econòmica capitalista, l'impetuós avanç de la qual es va arribar a resumir al final del Govern de Ronald Reagan amb la frase «la fi de la història», va ser contestada amb idees i accions que assenyalaven la perversitat d'una política que tenia com a conseqüència indefectible l'«apartament» de milions de persones dels processos productius o, en altres paraules, una condemna sense remissió a la supervivència i la desaparició.

El paquet maleït contenia gent, comunitats i biodiversitat. Fou contra aquest destí que Shiva va dotar d'una singular força moral els moviments, que van anar contestant, de manera diferent i amb estratègies diverses, els ajustaments estructurals. Tots ells van posar en primera

línia el seu dret a usar els recursos que sempre havien estat de tots i ara es volien segrestar després de raonaments en pro del benefici econòmic i l'eficiència, i a gaudir-ne. L'herència de Gandhi, encarnada en les dones que van assumir aquests principis, va afegir la dimensió no violenta que ha caracteritzat les iniciatives promogudes per Shiva i que ella mateixa ha sintetitzat en un recordatori contundent: «Les societats no viuen només del comerç, sinó, fonamentalment, de principis coherents, sistemes organitzats i visions globals.»

Els canaris de les ecocrisis

.....

En aquest context van aparèixer moviments com Chipko, integrat fonamentalment per dones del Nepal i de l'Índia, que van adoptar la tàctica d'abraçar-se als arbres per evitar que la tala indiscriminada i massiva de boscos causés devastadores inundacions i fes desaparèixer les barres naturals que havien permès embassar l'aigua per a les èpoques d'escassetat. A partir d'aleshores, les dones van assolir un protagonisme incontestable en els moviments de defensa del medi ambient. Shiva les va denominar «els canaris de les ecocrisis», ja que eren les primeres a emetre el senyal d'alarma quan alguna cosa no anava bé; aquestes dones eren un factor d'innovació i conservació de cultures arrelades en llavors, cultius i gestió comuna de l'aigua.

Als anys vuitanta, Shiva va participar activament en el projecte Navdanya —o «nou llavors»—, que implicava els corresponents sistemes de cultiu, la biodiversitat associada a aquests sistemes, i el tipus d'organització social a la qual donen lloc. Com ha explicat la científica en nombroses conferències i llibres, era un moviment que englobava des del germen de la planta fins a aspectes com la dimensió còsmica d'aquestes llavors, pel fet d'estar relacionades amb diferents parts del cos i la ment o associades a cicles de fertilitat. En paraules de la mateixa Shiva: «Aquestes nou llavors són béns públics que potencien la cohesió social i al voltant dels quals sorgeix un tipus d'organització i economia específics. Navdanya és un moviment cultural, i alhora agrícola i ambiental. Navdanya comporta una integració de la dona en les tasques col·lectives que altres tipus d'agricultura li neguen per condemnar-la a un paper subordinat i secundari. Des d'aquest punt de vista, es tracta també d'un moviment que retorna a la dona els seus atributs físics i espirituals perquè ocupi un paper

crucial en el sosteniment de la comunitat i en la vertebració del grup.»

Biodiversitat i biopirateria

Progressivament, la defensa de la biodiversitat com un dels valors suprems de l'organització social va situar en el mateix camp de batalla aquests moviments ambientals, d'una banda, i les empreses que van començar a utilitzar els avenços en biotecnologia per fabricar noves llavors protegides per lleis de propietat intel·lectual o, com en el cas de les farmacèutiques, a buscar principis actius en plantes que es poguessin convertir en fàrmacs. Vandana Shiva, sota la qualificació de «biopirateria» ha denunciat en repetides ocasions la ironia que els pesticides naturals tradicionalment utilitzats pels camperols indis, que en les últimes dècades s'han perdut acceleradament, ara són buscats per les companyies químiques occidentals. L'aplicació de les polítiques d'ajustament estructural va dur als carrers de Nova Delhi, Bangalore, Hospet i altres ciutats menors d'Uttar Pradesh centenars de milers d'agricultors indis durant els primers anys de la dècada dels noranta del segle passat. Només a Hospet (Karnataka) es van celebrar trobades que van superar el mig milió de persones en un cap de setmana. Occident tot just escoltava algunes remors d'aquelles onades de protestes dirigides contra les mesures adoptades pel Govern indi per posar en pràctica els programes agrícoles promoguts pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, i contra les propostes de la Ronda de l'Uruguai del GATT sobre els drets de propietat intel·lectual, que els obligava a comprar les seves pròpies llavors a les companyies estrangeres, que ara les venien amb lleugeres modificacions. Aquelles mobilitzacions, que es van conèixer com el Moviment de la Llavor Satyagraha, van ser impulsades per l'Associació d'Agricultors de l'Estat Karnataka (KRRS), fundada el 1991. El programa de la KRRS, inspirat en gran manera en els plantejaments de Vandana Shiva, s'oposava a la «colonització de la llavor» a través del mite occidental de les «llavors miraculoses», a la destrucció de la diversitat genètica, a la pseudoestabilitat ecològica que produeixen els monocultius de la revolució verda, i a la toxicitat i les malalties del sòl per l'ús intensiu de fertilitzants i plaguicides per a les varietats d'alt rendiment. Tot això dins del context de la lluita contra l'explotació indiscriminada dels recursos naturals i la preservació dels

coneixements adquirits al llarg de segles per protegir el medi ambient. Aquests moviments reivindicaven una democràcia representativa de base que retornés la veu a les comunitats agrícoles, sobretot a les dones com a portadores dels coneixements que ara estaven a punt de perdre per culpa de les corporacions.

Vandana Shiva explicava en aquells anys als qui volien escoltar a Europa que, mentre se celebraven les reunions de la Ronda de l'Uruguai a Brussel·les i tot el debat estava centrat en si els EUA aconseguirien empenyer amb el colze una mica més la UE (en aquell temps Comunitat Econòmica Europea) i la seva política agrària, els agricultors de l'Índia es veien forçats a sortir al carrer per defensar una cosa tan elemental com les seves llavors. «Els agricultors sabien que les corporacions els robaven les seves llavors, les modificaven, les protegien amb els seus drets de propietat intel·lectual i després havien de recomprar-les a preus molt alts. Ara com ara, els únics règims que existeixen de protecció dels drets de propietat intel·lectual són els del Nord; per tant, la nostra agricultura és per a ells un botí obert a l'espoliació. En l'època de Gandhi el símbol era la filadora, emblema de la nostra indústria tèxtil amenaçada per la política colonial. Avui hem canviat i el nostre símbol és la llavor que, en el fons, representa un missatge molt semblant. La nostra riquesa depèn de com conreem la terra, com ens alimentem i com ens protegem culturalment. És la nostra defensa contra la destrucció», declarava en aquell moment Shiva.

Aquells enfrontaments dels anys noranta van radicalitzar el discurs del moviment ambiental indi. Vandana Shiva va encarnar aquest procés mitjançant una defensa sense quarter no solament d'una manera de produir, sinó d'una manera d'entendre la vida que xocava de cara contra la lògica econòmica imperant en les relacions comercials i, sobretot, en els organismes que les regulaven, sense excloure ni tan sols les mateixes Nacions Unides.

En un debat que va tenir lloc a Barcelona aquells anys, Shiva sostenia: «Els països occidentals ja s'han dut les millors llavors a través dels seus bancs de llavors, i el Tractat de la Biodiversitat no cobreix això. Aquesta és una lluita oberta que encara no està resolta. No podem fer creu i ratlla. La qüestió és com regulem el mercat de llavors i els drets associats a aquestes llavors de manera que ens tinguin en compte. Els països rics parlen que ells estableixen drets sobre el

germoplasma. Què és això? Quin tipus d'entelèquia es volen inventar ara? És com si establissis drets sobre cèl·lules o parts de la cèl·lula. El que és veritablement important no és la constitució bioquímica de la llavor, sinó els coneixements dels agricultors sobre com tractar-la i en quines circumstàncies. Ja poden saber tot el que vulguin sobre els codis genètics de les llavors, les seves característiques biològiques o propietats elèctriques. Però si algú no els diu on i en quines condicions cal plantar-les, poc els serviran els seus coneixements científics. El dia de demà trauran la seva llavor del banc i no sabran quines són les condicions idònies per conrear-la, en quina situació, amb quina periodicitat, al costat de quins altres cultius, etc. I aquest dipòsit de saviesa és el que estem destruint. Traiem les llavors als pobles, les convertim en productes comercials, impedim que es continuïn expandint les que hi havia i desapareix tot aquest coneixement acumulat al llarg de segles. Per això, el que és veritablement greu en aquests moments és el pirateig intel·lectual, perquè només l'agricultor és qui sap què cal fer.»

L'eclosió de Seattle

Com un autor tot esperant la seva obra, Seattle es va convertir el 1999 en l'escenari on van

Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor
Luis Ángel Fernández Hermana

.....

L'aplicació de les polítiques d'ajustament estructural va dur als carrers de Nova Delhi, Bangalore, Hospet i altres ciutats menors d'Utter Pradesh centenars de milers d'agricultors indis durant els anys noranta del segle passat.

.....

convergir Vandana Shiva i els milers de manifestants que van arribar fins a la ciutat nord-americana amants que fracassés la inauguració de l'Organització Mundial del Comerç (OMC). L'OMC substituïa el GATT i la Ronda de l'Uruguai, un pas que lògicament tenia el ple suport del BM i de l'FMI, que havien de beneir públicament la nova entitat. La diferència entre Vandana Shiva i la gran majoria dels que van arribar fins a Seattle a protestar contra l'OMC és que ella feia dècades que mirava a la cara al BM, a l'FMI i al GATT. No obstant això, el més sorprenent fou que la protesta dels milers de joves que es van congrega a la ciutat nord-americana tingués com a objectiu aquestes organitzacions. El Nord mantenia un autisme aferrissat enfront de la creixent deterioració del medi ambient alimentat per unes regles d'intercanvi comercial en què la banca sempre guanyava i la banca sempre era la banca del Nord. Què havia succeït perquè, de cop i volta, fossin tan «populars» organismes com el BM o l'FMI i concitessin la fúria de tants joves?

Un dels factors que va contribuir a aquesta inesperada «presa de consciència», com va ser qualificada en més d'una ocasió pels mitjans de comunicació, havia operat de forma discreta, gairebé

de manera imperceptible. La Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament, que va tenir lloc a Rio de Janeiro el 1992, va anar acompanyada per primera vegada de l'anomenat Fòrum Global, una espècie de conferència alternativa organitzada –i poblada– per centenars d'entitats, associacions i ONG relacionades amb la defensa del medi ambient a tot el planeta. Mentre milers d'activistes tractaven de fer arribar la seva veu fins als salons de la conferència oficial des de –literalment– l'altra punta de la ciutat brasilera, l'Association for Progressive Communications (APC), una ONG dedicada a promoure l'ús de les incipients xarxes de telecomunicació basades en el protocol d'Internet, entrenava aquestes organitzacions perquè aprenguessin a intercanviar informació i a organitzar projectes en xarxa i, en general, a obtenir-ne una visió global del món, inassolible d'una altra manera.

Així, mentre el Banc Mundial rondava amb la seva política d'ajustament estructural per tres quartes parts del planeta sense que l'altra part sabés el que feia aquesta mà, Internet s'encarregava d'escampar informació seminal sobre les activitats d'aquestes entitats financeres, creant així una espècie de pessebre virtual

sense fronteres on abeuraven milers d'organitzacions. Aquest va ser el primer punt de trobada entre els moviments ambientals, sobretot els asiàtics, i el que després erròniament es va denominar moviment antiglobalització, l'extracció territorial del qual a l'origen era fonamentalment occidental. A Seattle, Vandana Shiva, com la veu més reconeguda i recognizable dels moviments del sud-est asiàtic, es va trobar per primera vegada amb una base social global que estava disposada a escoltar i a assumir una experiència que els mitjans de comunicació tradicionals els havia escamotejat sense rubor durant dècades.

A més, Vandana no era només la veu dels desposseïts, com emfatitzaven molts mitjans de manera interessada. La seva tasca en pro de la construcció de moviments capaços de posar en escac la lògica depredadora de les corporacions li havia reportat un prestigiós reconeixement internacional, com ho testificava que tan sols el 1993 rebés l'Ordre de l'Arca Daurada, el Premi Global 500, el guardó del Dia Internacional de la Terra, el Premi Nobel Alternatiu (Right Livelihood Award) per la seva defensa del paper de la dona en la conservació del medi ambient i el Premi Internacional Vida Sana. Tan important com això

és que, quan Shiva es va creuar amb el moviment antiglobalització a Seattle, no només tenia una dilatada experiència per oferir, sinó també una contundent obra repartida en desenes de llibres, articles i conferències.

En aquests últims anys, Shiva, animada irònicament pels mateixos mitjans de comunicació que abans la tractaven com un objecte exòtic difusor d'idees utòpiques, s'ha guanyat una presència incontestable en el moviment ambiental mundial. En l'actualitat el seu plantejament central apunta a una negociació que, per a molts, incloent-hi prestigiosos col·legues que sempre li han prestat un clar suport públic, està impregnada d'un idealisme inassolible: la globalització que coneixem actualment no és una tendència inevitable de la societat actual en mans del capitalisme més salvatge, sinó que depèn de nosaltres arribar a acords significatius per impedir la destrucció de comunitats i biodiversitat absolutament essencials per defensar el medi ambient i la vida humana al planeta.

L'objectiu actual, per tant, és revocar els acords ja assolits al si de l'OMC, perquè organitzacions socials democràtiques siguin capaces de prendre decisions en el nivell apropiat i en el lloc adequat, com a única manera de garantir que es puguin extreure i aprofitar els fruits de coneixements ancestrals que promoguin la continuïtat de la vida sense necessitat d'«apartar» vastos sectors de la població i abocar-los al sofriment de la privació de recursos i a una espècie de desaparició programada. El desafiament no és menor, però tampoc ho han estat els que Vandana Shiva ha hagut d'afrontar durant les últimes tres dècades. I, com sempre, el seu discurs i la seva activitat se sostenen sobre els tres punts de suport que li han permès pensar i actuar durant tot aquest temps: les dones, les llavors i la gestió comuna de l'aigua. ●

.....

Obres

Vandana Shiva ha escrit nombrosos llibres i més de 300 articles en revistes científiques i tècniques de referència. Aquí tan sols s'esmenten alguns d'aquests textos.

Las nuevas guerras de la globalización. Editorial Popular, 2007.

India dividida: Asedio a la diversidad y la democracia. Editorial Popular, 2005.

Las guerras del agua: privatización, contaminación y lucro. Siglo XXI, 2003.

Cosecha robada: El secuestro del suministro mundial de alimentos. Ediciones Paidós Ibérica, 2003.

Biopiratería: El saqueo de la naturaleza y el conocimiento. Icaria, 2001.

La praxis del ecofeminismo: Biotecnología, consumo, reproducción. Icaria, 1998.

Ecofeminismo: Teoría, crítica y perspectivas. Icaria, 1997.

Abrazar la vida: mujer, ecología y desarrollo. Horas y Horas, 1995.

El Medi Ambient vist pel Sud. Edició a càrrec de Luis Ángel Fernández Hermana. Diversos autors (Beta Editorial, 1995). Capítol de Vandana Shiva: «El cierre y la recuperación de las tierras comunales».